

FOKUS: FORSVARSOMSTILLING

Tilbake til fortiden: Forsvarspolitikken og norsk identitet

Karsten Friis

Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI), Norge

Sammendrag

Denne artikkelens hovedargument er at norsk forsvarspolitik i stor grad er formet av norsk identitet og av norske verdier. Denne sterke koblingen ble særlig tydelig på 1990-tallet, da den bidro til kontinuitet i Forsvarets oppgaver og innretning til tross for store endringer i Norges sikkerhetspolitiske omgivelser. Som et resultat av fremveksten av en ny norsk forsvarspolitisk diskurs inntraff et forsvarspolitisk paradigmeskifte rundt årtusenskiftet. Resultatet ble overgangen fra invasjonforsvar til «innsatsforsvar». For å styrke legitimiteten til det nye paradigmet ble likevel mange av særtrekkene med det gamle paradigmet forsøkt innskrevet i det nye. Imidlertid svingte Forsvaret seg meget raskt om da primærfokuset igjen ble kollektivt forsvar etter 2014. Endringen rundt år 2000 var dermed egentlig ikke så dyp. Det dominerende narrative om Forsvarets rolle forble primært nasjonalt og territorielt forankret.

Nøkkelord: forsvarsomstilling · kultur · diskurs · identitet · verdier

Denne artikkelen søker å se på forholdet mellom norsk nasjonal identitet og norsk forsvarspolitik.¹ Som Saxi skriver i innledningen var undertegnede en del av NUPIs miljø på slutten av 1990-tallet som kritiserte Forsvaret for sin konservatisme og manglende omstillingsvilje. Denne artikkelen er derfor en «re-mix», en 2.0-versjon

¹ Denne artikkelen hadde ikke materialisert seg uten hjelp fra Fokusspalte-redaktør Håkon Lunde Saxi som bidro sterkt til «re-mixen». Tusen takk!

*Kontaktinformasjon: Karsten Friis, e-post: kf@nupi.no

©2021 Karsten Friis. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Friis, K. (2021). Tilbake til fortiden: Forsvarspolitikken og norsk identitet. *Internasjonal Politikk*, 79(2), 218–228. <http://dx.doi.org/10.23865/intpol.v79.3079>

av ulike publikasjoner fra den tiden (Friis, 1999, 2000, 2006). Det argumenteres for at Forsvarets legitimitet hvilte på et sett uttalt og innarbeidede verdier som var sentrale i etterkrigstidens fortellinger om andre verdenskrig i Norge. Disse var viktige for oppbygningen av det moderne forsvaret i Norge under den kalde krigen, og de fortsatte å påvirke forsvarspolitikken også etter 1990. Hovedargumentet er at den sterke koblingen mellom nasjonal identitet og Forsvaret hadde en preserverende effekt på Forsvarets struktur og oppgaver i en tid preget av store sikkerhetspolitiske omveltninger etter den kalde krigen. Den gjorde det krevende å tilpasse Forsvaret til en ny tid. Først da et nytt narrativ fikk sitt gjennombrudd rundt år 2000 ble det mulig å omstille Forsvaret og anvende det til nye internasjonale oppgaver. Imidlertid vil jeg også argumentere at endringen rundt 2000 egentlig ikke var så dyp. Det dominerende narrative om Forsvarets rolle forble primært nasjonalt og territorielt forankret også i «intops-årene». Etter Russlands annekasjon av Krim i 2014 vendte Forsvaret ganske raskt og smertefritt «hjem» igjen, uten opprivende debatter om Forsvarets rolle og mening. I manges øyne ble normalsituasjonen for Forsvaret gjenopprettet.

Argumentet i artikkelen tar utgangspunkt i at en stats forsvarspolitikken aldri kun har vært et fysisk forsvar av statens grenser. Den er også ofte en viktig deltager og bidragsyter i utformingen av de nasjonale verdier og en viktig identitetsmarkør for samfunnet. I Norge gjelder dette fordi Forsvaret som institusjon, på den ene siden, har båret i seg et sett verdier som har påvirket samfunnets verdier og normer for øvrig, og på den andre siden fordi de verdier Forsvaret hviler på, det vil si et sett grunnleggende norske nasjonale verdier, med nødvendighet må ekskludere andre konkurrerende verdier. Forsvaret er derfor en sosial institusjon som påvirker og påvirkes av samfunnet for øvrig. Nettopp fordi forsvarspolitikken og Forsvaret i så stor grad er knyttet sammen med nasjonal identitet og et sett verdier, ble forslag om å gjøre større forsvarspolitiske endringer i Norge møtt med sterk motstand.

Teoretisk forsøker artikkelen å vise det konstruktivistiske poenget: at alt sosialt er historisk betinget. Det finnes intet essensielt, universelt og evig gitt i det sosiale. Selv de mest inngrodde «sannheter» har en historie og er i stadig endring, selv om vi ikke merker det. Imidlertid er nettopp en tilsynelatende inngrodd «sannhet» et eksempel på hvordan makten fungerer i moderne samfunn; den skaper og begrenser politiske handlingsrom. At noe er avpolitisert, betyr ikke at det ikke er politisk, men at det ikke oppfattes som det, slik som for eksempel nasjonale kulturelle uttrykk, eller som her, krigsmyter. Dermed er makten også begrensende ved at den ikke aksepterer politikk bygd på andre verdier enn de avpolitiserte.²

Ved å vise at de fundamentale «sannheter» også har en historie, at de er politiske ved at de bygger på visse utvalgte verdier, er det mulig å *åpne opp* et politisk handlingsrom som før har vært lukket. Ved å bidra til å re-politisere noen avpolitiserte

² Dette er en maktforståelse som bygger på Michel Foucaults bruk av begrepet. Se for eksempel Foucault (1978) og Hindess (1996).

«sannheter» kan man få en bredere debatt der nye muligheter åpner seg som ikke før var tenkelige. Samtidig viser analysen at «sannheter», tradisjoner og praksiser ikke lar seg endre så raskt, og at de relativt raskt kan revitaliseres, og eventuelt fylles med nytt innhold om ønskelig.

Stat, nasjon og territorium

Norsk historieskrivning fremhevet lenge den «naturlige» koblingen mellom staten, nasjonen og norsk territorium. I standardverkene fra andre verdenskrig blir for eksempel kampene i Norge 1940 samt Hjemmefrontens aktiviteter gjennom krigen tillagt stor vekt, mens regulære norske styrkes deltagelse i utefronten som en del av de langt større allierte operasjonen blir skjøvet i bakgrunnen. Disse fremstillingene fremhever det norske folks kollektive motstandsvilje og nedtoner innsatsen og betydningen til militære ledere, enkeltpersoner samt militære «eliteavdelinger» (Ulriksen, 2002, s. 185–187).

Hovedvekten i den norske «forsvarstradisjonen» (Ulriksen, 2002) ligger på koblingen mellom staten, folkets forsvarsvilje, og nasjonens territorium. Gitt denne tenkemåten er det ikke overraskende at en forsvarsmodell som bygde på statens mobilisering av store deler av befolkningen for direkte å forsvare norsk fastlandsteritorie hadde bred politisk og folkelig appell. Som Neumann og Ulriksen skriver: «Konseptet ‘invasjonsforsvar’ passet som hånd i hanske med den tradisjonelle norske sikkerhetstenkningen» (Neumann & Ulriksen, 1997, s. 117).

Natur og kultur

Måten invasionsforsvarskonseptet ble utviklet på bygde også på et idégrunnlag om at det eksisterte en naturlig kobling mellom det norske folk og den krevende norske naturen. Forsvarskonseptet trakk med andre ord på det vi kan kalle «de norske friskusverdiene» (Friis, 2000). Natur og kultur fungert i dette bildet nesten som en organisk helhet. I krigsmytene fra andre verdenskrig var det at man forsvarte naturen, ettersom norsk natur og norsk kultur var to sider av samme sak (Eriksen, 1995). Gitt at oppgaven var å kunne operere ute i naturen for å forsvare territoriet, var det naturlig at Hæren forble den største, viktigste og dominante forsvarsgrenen.

I rekrutt opplæringen ble det slik at alle, også marinerekrutter, måtte lære grunnleggende hær-rutiner, slik som å sette opp telteir. Samtidig la man vekt på skigåing og evne til å klare seg i naturen generelt. Bevegelse i terreng, oppbygning av stillinger samt øvelser med netter ute i knappetelt ble sentralt. Man lærte å slåss og overleve i naturen. Men man lærte ingenting om å slåss i byer. Det var med andre ord fortsatt den norske naturen som skulle forsvares, «naturlig» nok, den hadde jo vært en alliert under krigen, ifølge krigsmytene (Eriksen, 1995). Det var også i naturen, ikke i byene, at norsk kultur levde.

Videre har norsk forsvar hatt et sterkt fokus på det taktiske nivå. Det vil si at man planla og øvde inn manøvre på laveste nivå, den direkte konfrontasjonen, mens

de mer langsiktige strategiske rammene ikke blir tillagt samme vekt. Strategien var enkel, den bestod hovedsakelig av å forsvare Lyngen-linjen i Troms foruten å sikre lengst mulig «holdetid», altså motstand mot inntrengere til den allierte hjelpen kom (Neumann & Ulriksen, 1997, s. 100). Ut fra denne rammen ble det dermed taktikken på grunnplanet som kunne varieres. Dette passet også med vektleggingen av de egalitære prinsipper, der de vernepliktige utgjør bærebjelken, ettersom det var på et slikt nivå motstanden fungerte i Norge under krigen.

Gitt at alle nordmenn var antatt å være i besittelse av de nødvendige og avgjørende friluftsegenskapene til å kunne operere i norsk natur, var det ikke nødvendig med altfor mye militær tilleggsutdannelse i tiårene etter andre verdenskrig. Man kunne bygge på de egenskapene og kvalitetene som fantes i den norske befolkningen. Den norske verneplikts- og mobiliseringsmodellen kunne derfor bygge på «hver mann sitt gevær»-prinsippet, altså en forsvarstenking som var kvantitativt og ikke kvalitativt i sin logikk. Det handler om å få flest mulig mann under våpen, flest mulig avdelinger opp under mobilisering, ikke å spesialtrene dem eller utnytte deres individuelle kvaliteter. Det man ønsket, var den den fysiske tilstedeværelsen av flest mulig kroppar med våpen i hånden. Forsvaret fikk riktignok bedre utstyr og materiell etter hvert, men invasjonforsvaret under den kalde krigen var likevel basert på volum, ikke spisskompetanse. På høyden bestod det av 350 000 reservister og 13 hærbrigader, mot en fredstidsoppsetning på 20–40 000 soldater inkludert vernepliktige (Bogen & Håkenstad, 2015; Forsvarsdepartementet, 1992).

Likhet, frihet og nøkternhet

Disse verdiene ble også gjenspeilet i ideen om totalforsvaret. Det vil si at Forsvaret bygde på hele folkets «naturlige» frihetstrang, og på den ikke-hierarkiske og ikke-elitistiske tradisjonen. Folket måtte forsvare seg selv, slik de gjorde under krigen, og alle som én ikke bare *må*, men forutsettes å *ville* delta. Det fremhevdtes da også at folk ikke bare hadde en forsvarspflicht, men også en forsvarsrett. Den moralske plikten til å kjempe mot eventuelle nye frihetsberøvere, var selvsagt.

Klarest kom dette til uttrykk gjennom vernepliktsystemet. Her møtes folk fra alle samfunnslag på like fot som menige, frihetselskende nordmenn (Friis, 1999, 2006). Den norske, organiske kulturen og den sosialistiske klassefriheten blir gjennom verneplikten realisert for noen måneder. Der fikk man fysisk bekreftet at under alskens klasser og kulturelle ulikheter lå det en grunnkjerne alle deler, som var det norske. Friheten utgikk fra folket selv, og de måtte selv slåss for den og bevare den, slik de gjorde under krigen. Dette kunne ikke overlates til profesjonelle, for da undergraves dette fellesskapet. I norske ører lød «profesjonell hær» av fremmed militærkultur. Også Johan Sverdrup uttalte i sin tid skepsis mot den unorske militærkulturen. En slik kultur bryter tvert med de anti-hierarkiske og egalitære norske verdier. Verneplikten, derimot, var både integrerende og nasjonsbyggende. Den sørger for at Forsvaret ikke ble en «stat i staten», og den påså at folk innså og oppfattet behovet for Forsvaret.

Heimevernet, som ble opprettet i 1946, bygde ikke bare på erfaringene fra 1940, men også på et ønske om å «desentralisere» norsk forsvar. Ved at hver enkelt mobiliseringsdisponert selv oppbevarte utstyret, ble Forsvaret knyttet direkte til individet og til lokalbefolkningen. Dette gjorde det norske folk om ikke militarisert, så i det minste potensielt så. Mobiliseringsmassen i Norge ble da også den høyeste sett i forhold til folketallet i NATO, omtrent 8 prosent (Justis- og politidepartementet, 1988–89, s. 8). Heimevernet var dessuten nok et eksempel på Forsvarets kvantitative satsing på mikro-nivå, på flest mulig mann under våpen fremfor en kvalitativ struktur.

De norske idealene skape lite rom for «elitestyrker». Fremstillingene fra andre verdenskrig idealiserte som nevnt vanlige nordmenn som tok til våpen, til tross for mangelfull militær utdannelse og utrustning (Eriksen, 1995, s. 163–164). De norske spesialstyrkene i Storbritannia, som hadde operert på kontinentet under krigen, ble ikke videreført etter krigen. De ble oppløst i 1945, på tross av at de sannsynligvis satt inne med en enorm stridserfaring. Deres potensielle elitestempel brøt med det norske likhetsidealet, ifølge Ulriksen (2002, s. 195–204).

Også etter den kalde krigen var dette egalitære idealet merkbart. For Telemarksbataljonen, som ble opprettet for å utdanne og stille styrker til internasjonale oppdrag, ble det nødvendig flere ganger å fremheve at avdelingen ikke var en «eliteavdeling». Elitistiske merkelapper ga fortsatt dårlige konnotasjoner i Norge. Samtidig ble de spesialstyrkene man hadde, som fallskjermjegerne og marinejegerne, lite brukt. Norske bidrag i internasjonale operasjoner på 1990-tallet var basert på rekruttering av frivillige som hadde avtjent ordinær verneplikt heller en stående spesialstyrkeavdelinger (Dokken & Rødahl, 1998).

Godt og ondt

Forsvarets grunnleggende legitimitet ble styrket av krigsmytene. Forsvaret ble en viderefører av Hjemmefronten, den ypperste forsvarer av de grunnleggende nasjonale verdier. Nettopp gjennom totalforsvaret skulle hver enkelt personlig delta og føle ansvar, og sikre de verdier heltene kjempet og døde for under krigen. Forsvaret ble dermed noe langt mer enn bare et upolitisk redskap for å sikre statens suverenitet og integritet; det ble en sentral bidragsyter i den nasjonale konsolideringen etter krigen.

Forsvaret både hvilte på og ble legitimert gjennom disse verdiene, samt bidro til å holde dem ved like. Fra å være beskyldt, dels med rette, for å være en institusjon i hendene på «den herskende klasse» i mellomkrigstiden (Agøy, 1997), ble Forsvaret etter andre verdenskrig en klasseløs, eller i det minste klasseoverskridende, representant for de gode kreftene i samfunnet.

I og med at Forsvaret representerte de gode verdiene, gav også prinsippet om totalforsvaret hvert enkelt individ en mulighet til å delta på den gode siden. Slik det ville vært uansvarlig og umoralsk ikke å bygge opp et sterkt forsvar etter krigen, slik ble det en selvfølge at man deltok i Forsvaret. Under fem prosent nektet militæret

på 1950-tallet, og det var av personlige, pasifistiske grunner.³ Den kalde krigen gjorde også at det var forholdsvis enkelt å overføre god/ond-dikotomien til samtiden. Krigsmytenes evige kamp mellom godt og ondt kunne dermed lett videreføres i en ny kaldkrigs-kontekst. Unge norske menn var beredt til å gi livet og kjempe for de samme verdier folk hadde gitt livet for under krigen.

Disse verdiene har altså vært sentrale og nasjonsbyggende gjennom norsk sikkerhets- og forsvarspolitik. Denne politikken har vedlikeholdt verdiene, og disse har samtidig fungert som grunnrammer for Forsvaret og dets legitimitet. Deres grunnlag i mytene gjør at de har stått frem som sterke og ukrenkelige, som evige og naturgitte fundament for Forsvaret. De diskuteres ikke, men tas for gitt som et utgangspunkt eller en ramme for andre debatter.

Det vanskelig møte med en ny tid

De sikkerhetspolitiske omveltningene etter den kalde krigen utfordret etter hvert grunnsteinene i forsvarspolitikken. Det norske forsvarskonseptet bygget på 1990-tallet på fire grunnleggende prinsipper: et nasjonalt balansert forsvar, allmenn verneplikt, totalforsvar og alliansetilhørighet. De viktigste forsvarsoppgavene var å utgjøre et invasjonforsvar som skulle kunne møte et større militært angrep mot Nord-Norge samt å utgjøre et landsomfattende territorialforsvar (Forsvarsdepartementet, 1997–98, s. 52–58). Ettersom disse oppgavene syntes stadig mindre sikkerhetspolitisk maktpåliggende ble de tre førstnevnte prinsippene som det gamle forsvarskonseptet bygget på i stadig større grad utfordret.

Denne overgang var preget av en intens strid om hva Forsvarets «naturlige» og «egentlige» oppgaver var og burde være. En ny representasjon vokste frem som utfordret de etablerte forstillingen om hvordan Forsvaret burde organiseres og anvendes. De som var bærere av denne representasjonen argumenterte for å gjøre endringer i forsvarsstrukturen og mer aktiv bruk av Forsvaret i internasjonale operasjoner, for eksempel på Balkan eller i Afrika. De ønsket å bruke Forsvaret til å møte de nye sikkerhetspolitiske utfordringene som var oppstått etter den kalde krigen, som intra-statlige konflikter. Men fremstillingen møtte sterk motstand på mange hold, fordi den sto langt unna den tradisjonelle norske forsvarstradisjon med sin vektlegging av folkeforsvar og territorielt forsvar av norsk fastlandterritorium. Det tok derfor lang tid før den nye forsvarspolitiske «opposisjonen» fikk mer gjennomslag for sitt syn. Disse var ført og fremst yngre offiserer med erfaring fra internasjonale operasjoner, noen forsvarsbyråkrater og enkelte forskere. Den avgjørende diskursive endringen inntraff rundt år 2000 og kulminerte i Stortingsproposisjon 45 (2000–2001) (Græger, 2007, s. 69–73).

³ Vi har statistikk fra 1954 av. Da var det fire prosent som søkte sivilteneste. Dette tallet sank jevnt helt til 1965, da det nådde et bunnivå på én prosent. Siden steg det kraftig, og lå siden på 6–8 prosent (NOU 1979: 51, s. 341).

Årsaken til at omleggingen var så vanskelig, var at Forsvaret etter krigen ikke bare eksisterte for å beskytte norsk territorie, men indirekte også de samfunnsinstitusjonene som opprettholdt «det norske», og som en invasjon ville true. Samtidig representerte Forsvaret som sagt de samme «norske» verdiene. Det var med andre ord ikke bare en fysisk forsvarer av de materielle institusjonene, men også en representant for, og bærer av, de nasjonale verdiene. Forsvaret representerte koblingen mellom det norske folk og den norske naturen, og det bygde på sentrale norske verdier som likhet, frihet og nøkternhet. De kravene som en ny og annerledes anvendelse av Forsvaret stilte, for eksempel i forbindelse med en økt deltagelse i internasjonale operasjoner, utfordret disse verdiene.

Jo sterkere og mer «naturlig» og avpolitisert en verdi er, desto sterkere er reaksjonene mot dem som representerer andre verdier. Disse er jo ikke bare politiske motstandere, men også trusler mot samfunnets kjerneverdier. De som tok til orde for en ny forsvarspolitik og en ny forsvarsstruktur på 1990-tallet forsøkte å «re-politisere» noe som i stor grad var omfattet av tverrpolitisk og samfunnsmessig enighet. De ble derfor lenge oppfattet som «kjettere» som utfordret noen av de fundamentale trekkene samfunnet bygget på.

En vellykket og fullbyrdet revolusjon? Forsvarspolitikken fra 2000-tallet

Forsvarsreformene på starten av 2000-tallet utgjorde et «paradigmeskifte» i norsk forsvarspolitik (Ulriksen, 2007). Samtidig utgjorde perioden også en diskursiv brytningstid, der ulike representasjoner av hva som var de «riktige» løsningene av den nye internasjonale situasjonen og rammebetingelsene for Forsvaret braket sammen. Samtidig kan vi spørre oss hvor dype endringene egentlig var.

Den avgjørende årsaken til den forsvarspolitiske omleggingen var som nevnt et skifte i maktforholdet mellom de to konkurrerende representasjonen av forsvarspolitikken. Reformtilhengerne, som var bærerne av diskursen om det «nye», mer allianse-tilpassede, mer internasjonaliserte, mer relevante innsatsforsvaret, lyktes i å erstatte reformmotstanderne og tilhengerne av det «gamle» invasjonsforsvaret som hovedrepresentasjonen. Denne alliansen for endring besto av yngre offiserer med erfaring fra internasjonale operasjoner, politikere på Stortinget, samt enkelte forsvarsbyråkrater og forskere. Reformmotstanderne, som delvis hadde utgjort det «gamle» forsvarspolitiske etablissementet, fikk sin fremstilling redusert til en alternativ diskursiv representasjon (Græger, 2007, s. 291–293).

Dermed skjedde det en endring: «Fra 2001, under regjeringen Bondevik II og forsvarsminister Kristin Krohn Devold, ble Norges 1990-tallskonservatisme både i NATO og hjemme byttet ut med en aktiv medvirkning i alliansens transformasjonsarbeid» (Hilde & Wideberg, 2010, s. 13).

Likevel skal man ikke overdrive graden av endring i Norge på starten av 2000-tallet. Om man sammenligner med for eksempel Danmark fremstår endringen i norsk forsvarspolitisk tenkning og anvendelsen av Forsvaret i internasjonale operasjoner

som forsiktig og gradvis selv etter 2001 (Saxi, 2011, s. 43–50). Det tok for eksempel ti år lenger å innføre beordringsplikt til internasjonale operasjonene i Norge enn i Danmark. Mostanden mot å innføre et underoffiserskorps og mot å innføre vervede avdelinger var også langt sterkere, noe som resulterte i at disse endringen kom langt senere til Norge (Saxi, 2010, s. 108–118).

En årsak til dette var at bærerne av den nye forsvarspolitiske representasjonen anstremte seg for å innskrive de «gamle» grunnleggende norske nasjonale verdiene som Forsvaret hvilte på inn i den «nye» forsvarspolitikken. Verneplikten ble beholdt i en tilpasset form og fremhevet som meget godt egnet til nye oppgaver. Et «profesjonelt» forsvar var stadig utelukket. Koblingen til norsk territorie og norsk natur forble sentral i Forsvarets selvbilde. Disse forsøkene på å gjøre den «nye» forsvarspolitikken forenelig med de sentrale nasjonale verdiene og nasjonal identitet fortsatte derfor å ha en preserverende effekt på deler av Forsvaret og begrenset derfor graden av endring også etter 2001 (Græger, 2007, s. 293–298).

Selv om det nå ble karrierefremmende å ha deltatt i internasjonale operasjoner, ja, liketil et krav for videre karriere (Græger & Leira, 2005), forble tross alt hovedstrukturen igjen i Norge. De tunge investeringene, slik som kjøp av fregatter og kampfly, hadde primært et nasjonalt formål, selv om de også skulle kunne brukes i alliert sammenheng ute. Og som Hilde og Wideberg skriver: «Nordområdene og tradisjonelle norske bekymringer og målsettinger stod ikke lenger øverst på prioriteringslisten de fem første årene etter årtusenskiftet. Trusselen fra internasjonal terrorisme stjal mest oppmerksomhet. Det skulle imidlertid ikke vare lenge før nordområdene igjen ble tillagt stor betydning» (Hilde & Wideberg, 2010, s. 13). Der Græger og Leira i 2004/5 beskrev en endring i norsk strategisk kultur bort fra den folkeforankrede landmakten, totalforsvaret og den allmenne verneplikten, og mot et mer internasjonalt innsatsforsvar, viste det seg at dette var mer krusninger på overflaten en dyptgående endringer. Som Hilde og Wideberg (2014) skriver, ble det «back to basics» allerede fra 2005 av.

Regjeringen utpekte nordområdene som et strategisk satsingsområde i 2005, om enn ikke primært i forsvarspolitisk betydning. Men ytre faktorer som Putins provoserende tale på München-konferansen i 2007, gjenopptakingen av strategiske flyvninger fra Kola, og Russlands invasjon av Georgia bidro til at Norge vendte blikket mot det tradisjonelle trusselbildet: russisk militær aktivitet i våre nærområder.

I 2007–2008 tok Norge uformelt initiativ i NATO der ønsket var et mer balansert fokus (altså ikke kun internasjonale operasjoner). Et «non-paper» kalt nærområdeinitiativet ble presentert i 2008, like etter Russlands invasjon av Georgia, der det ble tatt til orde for at alliansen skulle fokusere mer på eget territorium og nærområder. Initiativet hadde flere konkrete forslag, som for eksempel regionale ansvarsområder i NATOs kommandostruktur. Forslaget fikk både støtte og motstand, der de siste la vekt på at på at initiativet var reaksjonært i en tid hvor ressursene måtte brukes «ute» (Hilde & Wideberg, 2010, 2014). Det fikk dermed ikke mye gjennomslag i første omgang, gitt datidens Afghanistan-fokus, men indikerer hvordan man

tenkte i Forsvarsdepartementet allerede fra midten av 2000-tallet. Imidlertid ble viktige tanker herfra tatt med inn i forarbeidet til NATOs nye strategiske konsept, som var ferdig i 2010. I 2010 sa daværende forsvarsminister Grete Faremo:

After many years of focusing on operations far from the territories of member states, attention is now directed towards NATO's core tasks and its neighbourhood. Norway has strived for [such a shift] for a long time. We needed a better balance between the home and away perspective in the Alliance. At the core of NATO stands collective defence, the principle of one for all – all for one. (Sitert i Hilde & Wideberg, 2014, s. 131)

Siden Russland så angrep Ukraina og annekterte Krim i 2014 endret som kjent NATO fokus, og revitaliserte sine kollektive forsvarsplaner. Norge har siden da vært en av pådriverne for å revitalisere NATOs kollektive forsvar og få en ny kommandostruktur (basert på tanken fra 2008) bedre tilpasset forsvaret av Europa. Nasjonalt har også debatten kommet inn i et mer «kjent» gjenge, der noen uttrykker skepsis til for nære bånd til USA, og noen ønsker en mykere linje overfor Russland, men hvor det ellers er bred konsensus om hovedlinjene. Nye forsvarsplaner har blitt lagt for Norge og Nord-Europa, og kjente konsept fra den kalde krigen, slik som beroligelse og avskrekking, diskuteres på nytt. Det handler nå om å forsvare Norge, primært hjemme. Vi har ikke i dag et navn på forsvarskonseptet, det er verken invasjons- eller innsatsforsvar, men ligner mest på det første.

Poenget er at den raske og smertefrie returen «hjem» vitner om at de gamle narrative om formålet med Forsvaret egentlig aldri forsvant, de ble bare skjøvet litt i bakgrunnen de første 5–6 årene på 2000-tallet. Det var dermed på ingen måte kontroversielt at de siste langtidsplaner for forsvarssektoren har hatt et primært nasjonalt fokus. Mye er selvsagt endret siden 1990-tallet, ikke minst størrelsen på forsvarsstrukturen, men mye av det grunnleggende, slik som verneplikt, heimevern og totalforsvar, er fortsatt med oss. Norge kommer helt sikkert til å bidra internasjonalt også i fremtiden, men det skal mye til for at de grunnleggende trekkene ved norsk forsvarsdiskurs rokkes ved. Vi oppfatter oss primært som forsvare av eget territorium – alt annet blir sekundært.

Avslutning

Denne artikkelen har argumentert for at norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk i stor grad formes av norsk identitet og verdier. Dette ble særlig tydelig på 1990-tallet. Perioden var preget av store omveltninger i Norges sikkerhetspolitiske omgivelser, men forsvarspolitikken og Forsvaret forble i de store trekk uforandret. Årsakene var den sterke koblingen som eksisterte mellom stat, nasjon og territorium i forsvarspolitikken; en forsvarstenkning som bygde på «de norske friskusverdiene» og var gjennomsyret av tanker om likhet, frihet og nøkternhet, først og fremst manifestert gjennom allmenn verneplikt. Disse trekkene var så innarbeidet at de for mange fremsto som nærmest evige, naturgitte og ukrenkelige.

Ettersom kravene fra de nye sikkerhetspolitiske omgivelsene utfordret de grunnleggende prinsippene i det gamle forsvarskonseptet, hvis oppgaver fremsto som stadig mindre maktpåliggende, vokste det frem en ny forsvarspolitisk representasjon som utfordret den gamle. Denne nye diskursen vant etter hvert en dominerende plass i det sikkerhetspolitiske etablissementet, en prosess som kulminerte i forsvarsreformene på starten av 2000-tallet der invasjonforsvaret ble forlatt til fordel for «innsatsforsvaret». For å skape legitimitet ble mange karakteristiske trekk med det gamle forsvarskonseptet likevel forsøkt videreført og innskrevet i det nye, som verneplikten. Den «nye» forsvarspolitikken bygde derfor, på samme måte som den «gamle», på noen norske særtrekk. Norske verdier og norsk identitet fortsatte derfor å forme forsvarspolitikken og Forsvaret også etter de store forsvarsreformene på starten av 2000-tallet.

Da NATO gjenopptok fokuset på kollektivt forsvar i 2014, var Norge i fremste linje. Det mange så som normaltstanden kom tilbake, og Forsvaret kunne igjen fokusere på forsvaret av Norge. Den smertefrie returen «hjem» tyder på at de gamle strukturene lå der hele tiden, som glør det bare måtte blåses litt liv i. Noen nye vedkubber må nok til, men bålet ligner mye på det gamle. Identitet, kultur og grunnleggende sannheter rokkes ikke så lett ved. Ytre press og økonomiske realiteter påvirker selvsagt Forsvarets struktur og innretning, men samtidig er det noe grunnleggende som ikke har endret seg mye. Forsvaret skal i de flestes øyne primært forsvare Norge, ikke delta i internasjonale eventyr.

Om forfatteren

Dr. Karsten Friis leder Forskningsgruppen for sikkerhet og forsvar ved NUPI. Han har PhD fra Groningen universitet og MSc fra London School of Economics. Han har tidligere jobbet i Forsvaret og for OSSE på Balkan. Hans faglige fokus er primært på sikkerhets- og forsvarspolitik og på cybersikkerhet.

Bibliografi

- Agøy, N. I. (1997). *Militæretaten og «den indre fiende» fra 1905 til 1940*. Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo. Universitetsforlaget.
- Bogen, O. & Håkenstad, M. (2015). *Balansegang: Forsvarets omstilling etter den kalde krigen*. Dreyer.
- Dokken, E. & Rødahl, M. (1998). Norske spesialstyrker i fremtidige internasjonale Fredsoperasjoner. *Norsk Militært Tidsskrift*, 10.
- Eriksen, A. (1995). *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Pax Forlag.
- Eriksen, T. H. (1993). *Typisk norsk: Essays om kulturen i Norge*. Huitfeldt.
- Forsvarsdepartementet. (1992). *Forsvarskommissjonen av 1990*. NOU 1992:12.
- Forsvarsdepartementet. (1997–98). *Hovedretningslinjer for Forsvarets virksomhet og utvikling i tiden 1999–2002*. Forsvarsdepartementet.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality. Vøl. 1. An introduction*. Random House.
- Friis, K. (1999). *Stat, nasjon og verneplikt: En genealogisk analyse av stats- og nasjonsbyggingen i Norge med fokus på verneplikten*, NUPI Rapport 256, 1999.
- Friis, K. (2000). Forsvar og identitet: De norske friskusverdiene. I G. Dale (Red.), *Grenser for alt: Kritiske perspektiver på norsk utenrikspolitikk*. Spartacus.
- Friis, K. (2006). The power of the draft – a century of changing legitimacy of Norway's armed forces. I J. Perri (Red.), *The changing face of European conscription*. Ashgate.

- Græger, N. (2007). *Norsk forsvarsdiskurs 1990–2005: Internasjonaliseringen av Forsvaret* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Hilde, P. S. & Wideberg, H. F. (2010). NATO's nye strategiske konsept og Norge. *Norsk Militær Tidsskrift*, (1), 10–20.
- Hilde, P. S. & Wideberg, H. F. (2014). Norway and NATO: The art of balancing. I R. M. Allers, C. Masala & R. Tamnes (Red.), *Common or divided security? German and Norwegian perspectives on Euro-Atlantic security* (s. 199–215). Peter Lang.
- Hindess, B. (1996). *Discourses of power. From Hobbes to Foucault*. Blackwell.
- Justis- og politidepartementet. (1988–89). *Stortingsmelding nr. 27 (1988–89) Om militær verneplikt og sivil tjenesteplikt*.
- Neumann, I. B. & Ulriksen, S. (1997). Norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk. I T. L. Knutsen, G. Sørbo & S. Gjerdåker (Red.), *Norges utenrikspolitikk*. Cappelen Akademisk forlag.
- NOU 1979:51: *Verneplikt*.
- Saxi, H. L. (2010). *Norwegian and Danish defence policy: A comparative study of the post-Cold War era*. Institutt for forsvarsstudier.
- Saxi, H. L. (2011). Norsk og dansk forsvarspolitikk etter den kalde krigen: Mellom geopolitikk og strategisk kultur. *International Politikk*, 69(1), 37–57.
- Ulriksen, S. (2002). *Den norske forsvarstradisjonen: Militærmakt eller folkeforsvar?* Pax Forlag.
- Ulriksen, S. (2007). Brydningsstid – paradigmeskiftet i det norske forsvar (2001–2005). I B. Heurlin (Red.), *Nationen eller Verden? De nordiske landes forsvar i dag*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Abstract in English

Back to the Future: National Identity and the Norwegian Defence Policy

The article argues that Norwegian defence policy to a large extent is shaped by Norwegian identity and Norwegian values. This strong link was particularly visible in the 1990's, when we witnessed a large degree of continuation of the Norwegian defence posture, despite the radical changes in the security environment. Territorial defence remained a key priority. When a new paradigm eventually emerged around the turn of the century – with primary focus on international operations – much of the old elements were nonetheless retained. Hence, when NATO returned to a focus on collective defence after 2014, Norway was more than ready for this change. In short, the defence concept that emerged around the millennium was short-lived and never really challenged the foundations the Norwegian Armed Forces rests on.

Keywords: defence reform · culture · discourse · identity · values